
Boekbespreking

Manneke, N., *Uit oogpunt van politie. Zorg en repressie in Rotterdam tussen 1870 en 1914*, Arnhem, Gouda Quint, 193 p.

In dit doctoraal proefschrift, waarmee de auteur in januari van dit jaar promoveerde, wordt onderzocht wat rond de voorbije eeuwwisseling te Rotterdam de invloed is geweest van ingrijpende maatschappelijke veranderingen (industrialisatie, urbanisatie, opkomst van het socialisme) op de maatschappelijke orde en de handhaving ervan.

In het eerste hoofdstuk verwijst MANNEKE voor de probleemstelling en de uitgangshypothese in belangrijke mate naar DE SWAAN, die in zijn boek *Zorg en de Staat* (Amsterdam, Bert Bakker, 1989) het concept ontwikkelt dat de gevestigde groepen vanaf een bepaald ogenblik ertoe komen 'arrangementen' tot stand te brengen om zowel via algemeen preventieve als via repressieve middelen de als gevaarlijk beschouwde groepen te beheersen; ze gaan dit echter maar doen wanneer angst ontstaat over het behoud van de maatschappelijke orde. Om dit fenomeen m.b.t. Rotterdam aan te tonen wordt de onderzoeksperiode afgebakend tussen 1870-1914 en worden hierbinnen twee deelperioden onderscheiden met als cesuur 1890. De eerste periode kenmerkt zich door een relatief rustig maatschappelijk klimaat, terwijl er zich na 1890 duidelijk ingrijpende veranderingen voordoen.

De hoofdstukken twee en drie zijn in feite kaderscheppend. Hoofdstuk twee biedt vooreerst een beschrijving van de landelijke en specifiek Rotterdamse situatie tussen 1870 en 1890 als een periode met een redelijk stabiele maatschappelijke orde, waarin het thema criminaliteit in pers en politiek verre van prioritair is, het aantal gehechten en gedetineerden constant is, het departement van justitie beperkt is en het crimineel beleid stoelt op klassieke (minimaal strafrecht) en liberale (minimale staatsinvloed) beginselen. Hieruit wordt afgeleid dat – weliswaar in tegenstelling met de toestand in sommige omliggende landen – de machtsgroepen zich in deze periode nog niet bedreigd voelen. Maar vanaf 1890 keert het tij. Wijzigingen in de economische productie, ingrijpende ontwikkelingen in het urbanistisch-demografisch stadspatroom en een militanter wordende socialistische beweging met een groeiende kloof tussen arbeiders en burgerij deden bij de burgerij een alarmstemming ontstaan. Hierdoor sloeg ook de rustige, bezadigde stemming in pers en politiek om, werd 'criminaliteit' wel een belangrijk item en werd de overheid aangespoord tot het voeren van een meer doortastende aanpak.

In het derde hoofdstuk wordt besproken hoe – in weerwil van klassieke en confessionele strafrechtsgeleerden – de internationaal opkomende criminologie en de nieuwe strafrechtelijke doctrines in Nederland vooral door G.A. VAN HAMEL en een aantal van zijn leerlingen werden geïntroduceerd en een inspiratie betekenden voor een zgn. meer doelmatige strafrechtspleging en een sociaal ingrijpen door de overheid.

Hoofdstukken vier en vijf vormen de kern van het onderzoek. In hoofdstuk vier beschrijft MANNEKE de geografische en demografische ontwikkelingen, het openbaar leven, de politieke, sociale en criminele politiek te Rotterdam tussen 1870 en 1890. Later als verwerpelijk beschouwde fenomenen zoals volksvertier, uitbundig alcoholgebruik en prostitutie werden over het algemeen getolereerd. De armoedebeschrijving was gelijktijdig minimaal, etiketterend en mensonterend. De gemeentelijke overheid investeerde weinig in de gemeentelijke politie, die daardoor ook nauwelijks was uitgebouwd en van bedenkelijke kwaliteit bleek te zijn. De gemeentelijke politie trad vooral op voor allerlei dienstverlening en had nauwelijks enige betekenis op het vlak van de ordehandhaving. De strafrechtspleging was – kenmerkend voor deze periode – klassiek georiënteerd en met een voluntaristische inslag, wat betekent dat geloof werd gehecht aan het heilzame effect van boetedoening door cellulaire afzondering. Opmerkelijk hierbij is dat vooral de vermogensfeiten relatief zwaarder werden bestraft dan geweldsfeiten (tenzij geweld tegen politiebeambten werd gepleegd), hetgeen doet vermoeden dat vermogenscriminaliteit (vaak met begoeden als slachtoffer) als meer bedreigend voor de gevestigde groepen werd beschouwd dan agressie (meestal tussen gelijken uit de lager klassen).

Hoofdstuk vijf gaat uit van een intens veranderende situatie op de reeds vermelde terreinen. Betekenisvol zijn vooral ook de massale werkstakingen en de kiesrecht-demonstraties vanaf 1889. Wat de auteur o.i. aanbrengt als de quintessens van haar studie is dat de ingrijpende economische veranderingen en het sociaal gewoel voor de burgerij leiden tot onrust; onrust die door deze burgerij (en haar vertolkers zoals pers en politici) wordt verwoord in termen van 'misdad'. Dit terwijl wordt vastgesteld dat er zich voor deze periode inzake de geregistreerde criminaliteit geen aardverschuivingen voordoen. We hebben hier te doen met het gekende fenomeen van de criminalisering van de lagere klassen. De principieel liberalistische houding werd gelaten voor wat ze was en vanuit verschillende geleidingen van de gegoede klassen werden een resem maatregelen genomen om de situatie onder controle te krijgen. De maatregelen waren zowel preventief als repressief. Wat het preventieve luik betreft, werd onder invloed van confessionelen in de gemeenteraad en rationelere gemeenteraadsleden een beleid gevoerd 'ter verheffing van het volk' door enerzijds het verbieden van zgn. oneerbare volksvermaken zoals de kermis, de kordate aanpak van de prostitutie en het instellen van een Rotterdamse filmkeuring en anderzijds door een meer doortastend armoedebestrijdingsbeleid. Vanuit burgerlijke organisaties werden initiatieven genomen ter 'veredeling' van het volksvermaak, het aanwakkeren van de oranjeliefde en het nationalisme, de ontwikkeling van het volk door o.m. kinderclubs en door de drankbestrijding. Daarnaast kwam er – vooral van particuliere groepen, vaak in samenwerking met de overheid – bijzondere aandacht voor een aantal (potentieel) gevaarlijke groepen zoals verwaarloosde kinderen, prostituties, daklozen en krankzinnigen. M.b.t. de kinderen trad de vereniging Pro Juventute (Vereeniging tot Vermindering van Criminaliteit bij de Jeugd) op de voorgrond. Deze liet zich in met de studie van de jeugdcriminaliteit, kwam tussen inzake de rechtspleging en inzake eventuele plaatsingen 'in een natuurlijk milieu' en oefende voogdijen uit. Voortgaande op de beschrijving van MANNEKE had deze vereniging doelstellingen vergelijkbaar met de Belgische Comités de Patro-

nage (i.c. de kindersecties ervan) en de 'Comités de défense des Enfants traduits en justice'. Wat het repressieve luik betreft besteedt MANNEKE uitvoerig aandacht aan de ingrijpende veranderingen van de gemeentelijke politie waarvoor de gemeentelijke overheid – in tegenstelling met vorige periode – voluit bereid was om de reorganisaties en uitbreidingen te financieren. De uitbouw van het politiewezen was enerzijds gekenmerkt door een militariserende en anderzijds door een (her)socialiserende tendens. De uitbouw in militaire zin kwam tot uiting door de aanschaf van modernere wapens, door het (weliswaar niet gehonoreerd) aansturen op de permanente aanwezigheid van een onderdeel van het leger, door een korporatistische mentaliteit en in een aantal gevallen door ongeoorloofd hardhandig optreden. Kenmerkend was ook dat de belangen van de politie en de (gegoede) burgers uiteen begonnen te lopen en dat de politie zich niet meer automatisch ten dienste stelde van de bedrijven of de havenindustrie. Daarnaast ontstond (opnieuw) het eerder dienstverlenend politiewerk en dit vanuit de zorg om de prostitutie en andere maatschappelijke problemen op een sociale manier aan te pakken. Meer bepaald werd in 1911 – en dit voor het eerst in Nederland – overgegaan tot de aanstelling van een maatschappelijk werkster bij de politie of politie-assistente. Voor wat de verdere strafrechtspleging betreft, stelt MANNEKE vast dat het tanende optimisme m.b.t. het klassieke daad-strafrecht en m.b.t. het gevangenisstelsel alleszins deels een weerslag had op de praktijk van de straftoemeting. In de periode 1890-1914 was er voor 'minder gevaarlijken' een evolutie in de richting van meer geldstraffen en kortere gevangenisstraffen, terwijl voor 'gevaarlijken' de gevangenisstraffen hoog bleven. Tevens werd strenger dan voorheen opgetreden tegenover zedendelicten, werd mishandeling in gezinsmilieu niet meer als evident beschouwd en spraken de rechters t.a.v. kinderen meer opvoedingsmaatregelen uit. Maar afgezien van het feit dat de cellulaire gevangenis in deze periode vanuit sommige hoeken het voorwerp was van fundamentele kritieken, werd dit systeem in werkelijkheid geconsolideerd en intern en extern beter beveiligd. Wat wel veranderde was de houding van het Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen (vergelijkbaar met de zgn. beschermings- of patronagecomités in België). Wanneer dit Genootschap aanvankelijk eerder optrad vanuit een negatieve houding t.o.v. de (ex)gedetineerde en zich beperkte tot minimale materiële steunverlening, evolueerden haar inspanningen in de richting van reclassering (i.c. werkverschaffing).

In haar concluderende laatste hoofdstuk keert MANNEKE terug naar haar uitgangshypothese en dus naar het concept van DE SWAAN en stelt dat – afgezien van het feit dat DE SWAAN niet uitlegt waarop op sommige gebieden wel en op andere gebieden geen arrangementen ontstonden – de ontwikkelingen in Rotterdam aantonen dat zijn analyse op een groot aantal punten geldig is.

Deze studie levert o.i. geen ophefmakende nieuwe inzichten op (wat mogelijk ook niet de bedoeling was) inzake de relatie tussen de sociaal-economische ontwikkelingen en de criminele politiek rond de voorbije eeuwwisseling. Anderzijds werd op een overzichtelijke manier aangetoond dat de internationaal gekende tendensen ook concreet vaststelbaar zijn op lokaal-stedelijk vlak, nl. in Rotterdam. MANNEKE heeft dan ook bijgedragen tot een verfijning van de ruime theorievorming. Het ware in dit perspectief interessant dat een gelijkaardige studie

zou worden gemaakt over een (deels) vergelijkbare havenstad als Antwerpen. Mogelijks zullen de resultaten van een dergelijke studie in globo niet verschillen van het Rotterdamse onderzoek, vermits – onze informatie vergelijkend met wat de auteur zelf in haar tweede hoofdstuk schrijft – de criminele politiek in België tussen 1870 en 1914 grotendeels in dezelfde lijn lag als deze in Nederland. Nochtans zijn onverwachte of verrassende nuances op lokaal vlak zeker niet uitgesloten.

Een onderwerp dat ons vanuit de Belgische situatie interesseert en waarop deze studie geen voldoende zicht biedt is de terreinafbakening en meer nog de verhoudingen tussen de (gemeentelijke) overheid en de confessionele groepen inzake het nemen van een aantal preventieve en beheersende initiatieven. In België kan men deels spreken van een concurrentie tussen Staat en Kerk (b.v. inzake het inrichten van instellingen voor opvoeding), deels gold het subsidiariteitsbeginsel en in belangrijke mate gaf vanaf een bepaald ogenblik de Staat een aantal functies in onderaanneming aan de zuilen-organisaties. We hebben – o.m. op basis van een artikel van Ton DUFFHUES (in LAMBERTS, E., *Een kantelend tijdperk*, Kadoc, 1992) – de stellige indruk dat Nederland – omwille van de verschillende kerkgenootschappen – terzake afweek van de Belgische situatie in dezelfde periode.

Stef CRISTIAENSEN